

TARTU ÜLIKOOL

Spordipedagoogika ja treeninguõpetuse instituut

Kerli Leiman

Suusatamise kujunemine Eestis ja naissuusatajate tipud aastatel 1958-1968

Bakalaureusetöö

Kehalise kasvatuse ja spordi õppekava

Juhendaja: teadur, K. Antons

Tartu 2013

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Suusatamise väljakujunemine.....	5
1.1 Suusatamise algus maailmas	5
1.2 Taliolümpiamängude roll suusatamise väljakujunemises.....	7
1.3 Naissuusatajate osakaalu tõus võistlejate hulgas.....	8
1.4 Suusatamise algus Eestis	9
1.5 Kaitseliit – oluline suusaspordi arendaja Eestis	10
2. Eesti spordi areng pärast teist maailmasõda.....	15
2.1 Nõukogude Liidu mõju spordile.....	15
2.2 Esimesed suurvõistlused pärast okupeerimist	17
2.3 Okupatsiooni mõjud Eesti suusaspordi arengule.....	19
3. Naiste suusatamine aastatel 1958-1968.....	22
3.1 Uute naissuusatajate esilekerkimine	22
3.2 Treeneri osatähtsus tippsuusataja väljakujunemisel	23
3.3 Uued treeningvõimalused suusaspordis.....	25
3.4 Tippsuusatajate haridustee küsimus	26
3.5 Probleemid Eesti suusaspordis 1960. aastate alguses.....	27
3.6 Põlvkondade vahetus	29
Kokkuvõte	31
Kasutatud kirjandus	33
Lisad	35
Summary.....	39

SISSEJUHATUS

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks on „Suusatamise kujunemine Eestis ja naissuusatajate tipud aastatel 1958-1968“. Teema valiku põhjuseks on tervikliku käsitlemise puudumine Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi (ENSV) naissuusatajatest aastatel 1958-1968 ning tänase ühiskonna vähene teadlikkus mainitud aja suusatamisest Eestis. Süvendatult on käsitletud just neid aastaid, sest sel perioodil toimus oluline põlvkondade vahetus, kus vanade tippsuusatajate kõrval hakkasid domineerima ka noored – Helle (Ritsing) Tallo, Agnes (Adamson) Levandi ja Urve (Liias) Bergman. Samuti on Eesti spordiajaloo olnud murdmaasuusatamises peatähelepanu meeste suusatamisel. Seetõttu on naised (v.a Kristina Šmigun-Vähi) jäänud tagaplaanile. Käesolevas töös kirjeldatud naissuusatajate põlvkonnal on oma roll Eesti murdmaasuusatamise traditsioonide arenemisel. Töö üheks peamiseks eesmärgiks ongi aidata täita see tühimik.

Kui rääkida spordiajaloo, siis ulatuvad selle juured sügavasse antiikaega. Kui aga kirjeldada suusaspordi, siis esimene teaduslikul uuringul põhinev seletus on Fridthjof Nansenilt, kes on väitnud, et suusatamine on alguse saanud Altai mägedest ja Baikali järve piirkonnast ning sealsete rahvaste väljarändamisega jõudnud ka Euroopasse. Suusatamise kui spordiala areng on toimunud aastatuhandete jooksul. Esimesed teadaolevad suusavõistlused Eestis toimusid 1912. aastal Tartus ning sellest ajast alates on suusatamine teinud väga suure arengu ning kujunenud üheks Eesti rahvusspordialaks.

Antud bakalaureusetöö on jaotatud kolmeks suuremaks peatükiks. Esimene peatükk annab ülevaate suusatamise väljakujunemisest maailmas. Kirjeldatakse esimesi tõendeid suusatamisest antiikajal. Antakse ülevaate suusatamise kujunemisest spordialaks maailmas ning taliolümpiamängude rollist sellele. Antud peatükis on välja toodud, kuidas naissportlaste osakaal olümpiamängude võistlejate hulgas on muutunud alates 1924. aastast tänaste olümpiamängudeni. Esimese peatüki viimases alapeatükis kirjeldatakse suusatamise arengut Eestis ja ühte põhilisemat spordi ja suusatamise harrastamise kujundaja rolli Eestis – Kaitseliitu. Antud peatükis on autor peamiste allikatena kasutanud perioodikaväljaandeid – Sõdur, Eesti

Spordileht ning erinevaid spordi- ja suusajaloo raamatuid.

Teises peatükis kajastatakse Nõukogude Sotsialistilike Vabariikide Liidu (NSV Liit) mõju spordile. Tuuakse välja selle ajastu (aastad 1940–1991) spordi iseloomulikud jooned ja kirjeldatakse Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei (NLKP) tähtsamaid otsuseid, mis mõjutasid 1960. aastate sporti liiduvabariikides. Antakse ülevaade ja kirjeldatakse, millised olid Eestis esimesed suurvõistlused pärast okupeerimist. Teise peatüki tähtsamate allikatena kasutas autor ajakirju Kehakultuur ja erinevaid raamatuid, mis kajastasid NSV Liidu mõju Eesti spordile ja sealhulgas ka suusatamisele.

Kolmas peatükk keskendub 1958.–1968. aastate edukatele naissuusatajetele – Helle Tallo, Agnes Levandi ja Urve Bergmani mälestustele naistippportlase elust, treeningutest ja võistlustest. Kirjeldatakse mainitud sportlaste esile kerkimist, treeneri osatähtsust sportlase tippu pürgimisel, uute treeningvõimaluste väljakujunemist. Kajastatakse suusatajate probleeme, milleks olid kõrghariduse omandamine sportlaskarjääri kõrvalt, varustuse kehv kvaliteet jne. Antud peatükis on suusatajate mälestused põimitud toleaeelses ajakirjanduses kirjutatuga. Tähtsamate allikatena kasutas autor selles peatükis intervjuusid mainitud sportlastega ning 1958.–1968. aastate ajakirju Kehakultuur ja ajalehti Spordileht.

1. SUUSATAMISE VÄLJAKUJUNEMINE

1.1 Suusatamise algus maailmas

Suusatamisel on olnud väga pikk ajalugu ning kulus tuhandeid aastaid enne, kui sellest kujunes välja spordiala, millel hakati võistlusi korraldama. Antud peatükk kirjeldab suusatamise väljakujunemist maailmas ning annab ülevaate sellest, kuidas inimesed aegade jooksul leidsid viisi, millega jääl ja lumel kõige paremini, ühtlasi ka kiiremini edasi liikuda. Kirjeldatakse esimesi teadaolevaid leide suuskadest, antakse ülevaate suusatamise kujunemisest populaarseks spordialaks ning suuskade arenemisest tänapäevasele kujule.

Varajased leiud suuskadest, mille vanust arvatakse olevat üle 5000 aasta, pärinevad Norrast, Rootsist ja Põhja-Siberist, Altai mäestikust Kasashtanis (Paal, 2010). Suusatamine on teinud alates oma väljakujunemisest väga suure arengu ja sellel on keskne osa Skandinaavia maade kultuuriloos (Kirvesniemi jt, 2006). Põhjapoolsetes piirkondades võib kohata kivisse lõigatud suusatajate kujutisi. Läbivaks teemaks piltidel on kütmine. Kuulsaim neist asub Rödöy piirkonnas Põhja-Norras, millel on kujutatud loomamaskis inimest pikkadel suuskadel. Seda peetakse 4000 aasta vanuseks. Teised Valge mere ja Onega järve kallastel leitud kivisse lõigatud pildid võivad pärineda veelgi varasemast ajast (Paal, 2010). Rootsist Uppsalast on leitud raidkirju vibu kandvatest suusatajatest, umbes aastast 1050. Rootsi kuningas Gustav Vasa sai tuntuks just suuskade kasutamisega sõjas taanlastega 1521. aastal. Sellest tulenevalt on korraldama hakatud ka Vasaloppeti suusamaratoni (Clifford, 1992).

Arheoloogilistel väljakaevamistel Skandinaavia maade turbasoodes on leitud iidsete lumekingade jäänuseid, mille vanust hinnatakse umbes 6000 aastale (Männiste, Pärtelpoeg, 1974). Soomest on leitud enam kui 4000 aastat vanu kaljumaalinguid suuskadel liikuvatest kütidest ning vanim Soomest leitud suusk – Salla suusk, mis pärineb aastast 3300 eKr. Esimesi suuski ja suusatamise algust ei seostata siiski Soomega (Kirvesniemi jt, 2006).

Esimesed kirjapandud tõendid suusatamisest pärinevad aastast 551 eKr goodiajastu munga Jordanese ja Bütsantsi ajaloolase, Procopiuse, poolt. Taani ajaloolane, Saxo Grammaticus,

kirjutas 1186. aastal *libedatest laudadest*, mida kasutasid soomlased sõdade ajal. Ajaloolased pole siiani suutnud kindlaks teha, kas tänapäeval tuntud suuskade eelkäijaks on räätsad või mõned väga algelised suusa sarnased liistud. Põhjus sellisele erimeelsusele on see, et erinevatest piirkondadest on leitud erinevaid tõendeid (Clifford, 1992).

Esimese teaduslikul uuringul põhineva selgituse suuskade päritolust on andnud norra teadlane, Fridthjof Nansen, 1890. aastal avaldatud teoses „*Paa ski over Grønland*“ (Suuskadel läbi Gröönimaa). Nansen jõudis järeldusele, et suuskade kasutamine on alguse saanud just Altai mägedes ja Baikali järve piirkonnas asunud soome-ugri rahvaste seas ning sealt rahvaste ja hõimude väljarändamisega jõudnud Euroopasse (Kask, 1964).

Kümneid tuhandeid aastaid tagasi märkas inimene sügavas lumes küttides, et jämedamale oksale astudes ei vaju lumme. Hiljem veenduti, et peenemad oksad ei sobi lumel käimiseks nii hästi kui laiad puutükid või –koored. Toidu hankimiseks läbiti metsatuid lumelagendikke, mille käigus õpiti kaasa võtma laiu puutükke, et nende abil üle sügava lume pääseda. Veelgi hiljem tekkis mõte need puutükid jalgade alla siduda. Kohtades, kus metsi polnud, õpiti jalgade ümber mässima loomanahku. Tekkisid esimesed karukäpad ja lumekingad. Oma olemuselt ei meenutanud need tänapäeva suuski (Männiste, Pärtelpoeg, 1974).

Peagi märgati, et pehmes lumes lumeking ei libise, kuid aitab vältida vaid lumme vajumist. Aastasadade möödudes taibati, et libisemist oleks enda huvides otstarbekas kasutada. Lausmaal elanud rahvad, kellel puudus vajadus mägedes liikumiseks, loobusid karusnahkade tõmbamisest suuskade alla, sest märgati, et hõõrdumisel siledaks kulunud puu libises lumel paremini kui karusnahk (Männiste, Pärtelpoeg, 1974). Pidamine saavutati karusnahkse põhja abil: tõugates jäi põhjapõdra nahk vastukarva lumme kinni ning pärikarva libises edasi. Algelise libisemismäärdena kasutati karukäpast saadud rasva (Kirvesniemi jt, 2006). Kui taibati, et ülespoole painutatud esiotsaga kitsas laud libiseb ega vaju kergesti lumme, hakatigi kasutama ühte pikka lauda – suuska, teises jalas oli punutud lumeking, millega end edasi lükati. Aastasadu hiljem õpiti liikuma kahel suusal (Männiste, Pärtelpoeg, 1974). Tuhandeid aastaid valmistati suuski puidust: männist, kuusest, saarest ja kasest. Osad suusapaarid olid sama pikad, kuid leitud on ka selliseid, kus üks suusk on pikk ja teine on lühike, millega anti hoogu. Esimesed sünteetilisest materjalist suusad võeti kasutusele aastal 1970 (Clifford, 1992).

1.2 Taliolümpiamängude roll suusatamise väljakujunemises

19. sajandil loodud Rahvusvaheline Uisuliit ja maailmatasemel võistluste korraldamine uisutamises andsid tõuke talispordialade kaasamiseks olümpiamängude kavva. Ideed ei pooldanud rootslased, kes korraldasid Põhja mängu. Nende arvates polnud mõistlik segada antiikses Kreekas alguse saanud olümpiatraditsioone võistlustega jääl ja lumel, kuid rootslaste nõusolek saavutati aastate jooksul.

Esimesed teadaolevad suusavõistlused peeti aastal 1765 ja 1767 Norra sõjaväes. Esimesed rahvusvahelised suusavõistlused peeti Norras Tromsøs aastal 1843, kus kõige paremini võistlesid soomlased. Kuni aastani 1890, võistlesid suusatamises ainult Skandinaavia rahvad. 1888. aastal kirjeldas Fridtjof Nansen Gröönimaa ületamist suuskadel. Nanseni raamat tõlgiti ka inglise ja saksa keelde ning 1938. aastal ilmus raamat ka eesti keeles. Alates raamatu esimestest tõlkimistest hakkas suusatamine levima üle terve maailma (Clifford, 1992).

19. ja 20. sajandi vahetusel, kui Rahvusvahelises Olümpiakomitees peeti plaane järgmiste olümpiamängude toimumise kohast ja kavast, oli kuulda juttu talispordialade kaasamisest olümpiamängude ürituste kavva. Olulise tõuke selleks andis 1892. aastal loodud Rahvusvaheline Uisuliit ning regulaarsete Maailma- ja Euroopa meistrivõistluste korraldamine uisutamises. Tähtis roll oli ka suusatamise võistlustraditsioonidel, mis said alguse 1883. aastal Huseby's ja 1892. aastal Holmenkolleni mängudega Norras. Rootslaste eestvedamisel hakati 1901. aastal korraldama Põhja mängu (vastukaaluks olümpiamängudele) (Kask, 1964).

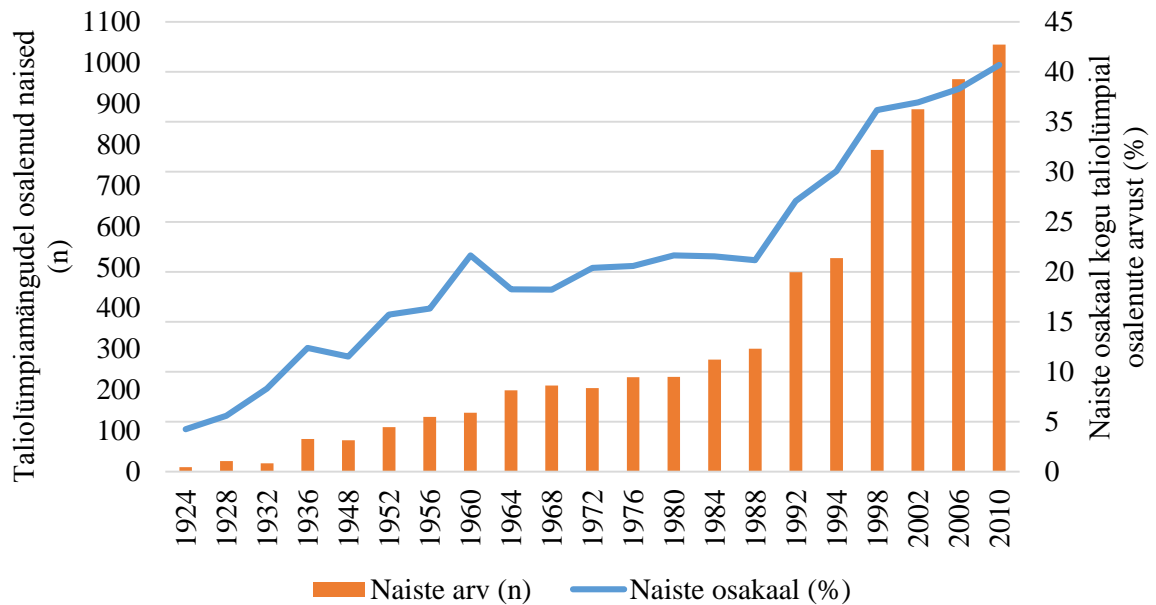
Rahvusvahelise Olümpiakomitee kongressil 1911. aastal Budapestis tehti ettepanek muuta Põhja mängud taliolümpiamängudeks ja haarata võistluskavva peale suusatamise ja uisutamise ka jäähoki ning teised talialad, kuid ettepanek lükati tagasi. Põhjus selleks oli rahvuslik – 1912. aasta olümpiamängude korraldajad, rootslased, ei soovinud segada antiikses Kreekas alguse saanud olümpiatraditsioone võistlustega jääl ja lumel. Skandinaavlaste vastuseis murti 1922. aastal, kuna üha enam riike hakkas toetama taliolümpiamängude loomise ideed. Esimeste taliolümpiamängude korraldamise õigus anti 1924. aastal prantslastele, toimumiskoht Chamonix, kes ka sama aasta suvel organiseerisid Pariisis suveolümpiamänge (Kask, 1964).

1.3 Naissuusatajate osakaalu tõus võistlejate hulgas

Järgmiselt räägitakse naissportlaste jõudmisest olümpiamängudele. Kirjeldatakse seda enam mõjutanud tegureid ning antakse ülevaade naiste osakaalu kasvust olümpiamängude osalejate hulgas 1924. aastast tänapäevani. Naised said olümpiamängudel osalemiseks võimaluse vastumeelselt ning seda ka alles teistel kaasaegsetel olümpiamängudel. Algselt suhtuti naiste osavõttu ebausuga, mille põhjuseks võis pidada nende sotsiaalset seisust, mis ei olnud populaarne paljudes riikides. Tänapäevaks on olukord muutunud. Muutunud on inimeste suhtumine naistesse, selle tõestuseks on naiste ja meeste peaaegu võrdne osalus olümpiamängudel.

Naised on osalenud olümpiamängudel alates 1900. aasta Pariisi suveolümpiamängudest ja kõikidel taliolümpiamängudel (alates 1924), kuigi nende osalemise aktsepteerimine oli saavutatud vastumeelselt. Diskrimineerimine sai suuresti alguse Pierre de Coubertinist, samuti suurematest spordi juhtfiguuridest, kes näitasid oma ebasoosingut naiste osavõttu mitmel korral. Misogüünia ehk naistepõlgus on seotud naiste sotsiaalse seisusega, mis oli populaarne paljudes riikides. Seda näitab ka naiste vähene osavõtt esimestest olümpiamängudest. Naiste osavõtu kasvu on mõjutanud kaks järgmist tegurit: sotsialistlike riikide suured delegatsioonid olümpiamängudel ja üldine naisliikumise areng 1960ndatel ja 1970ndatel aastatel (Adami, 2002).

Naiste osaluse tõus taliolümpiamängudel on olnud kasvava trendiga (vt joonis 1). Kasv toimus aeglaselt kuni 1988. aasta Calgary taliolümpiamängudeni. Esimene *buum* leidis aset 1992. aastal Albertvilles, järgmine sarnane kasv esines 1998. aastal Naganos. Selle põhjuseks võib lugeda üldise osalejaskonna tõusu ja peamiselt uute spordialade olümpiamängude programmi võtmist. 1992. aastal lisati naiste võistluskavva laskesuusatamine, lühiraja kiiruisutamine ja vigursuusatamine (segu mäesuusatamisest ja akrobaatikast). 1998. aastal lisandusid veel lumelauasõit, jääkeegel (curling), eriti tähtis roll oli jäähokil, kuna võistkonnad olid suured. Esimestel taliolümpiamängudel oli naiste osakaal 4% kõigist osalejatest, seevastu viimastel, 2010. aasta taliolümpiamängudel oli naiste osalus juba üle 40%. Alates esimestest taliolümpiamängudest on suurima osalejate arvuga olnud eurooplased (70-75%), samuti moodustavad euroopa naised 69% kõigist naisosalejatest (Adami, 2002).

Joonis 1. Taliolümpiamängudel osalenud naiste arv ja osakaal kogu osalenute arvust (Autori koostatud, tuginedes Eesti Spordimuuseumi andmetele)

Naistel on tähtis roll tänapäeva taliolümpiamängudel, naiste iluuisutamine on populaarsem kui meeste oma. Naiste ja meeste osakaal on tänaseks peaaegu võrdsustunud, seda on põhiliselt mõjutanud uute alade programmi võtmine (Adami, 2002).

1.4 Suusatamise algus Eestis

Eesti suusasport on võrdlemisi noor. Esimestest Eestis korraldatavatest suusavõistlustest on möödas pisut üle 100 aasta. Suuski tunti küll juba sadu aastaid tagasi, kuid need ei sarnanenud tänapäevastele. Kui tänapäeva suusad valmistatakse plastikust, siis algelt valmistati neid puidust ning neid kasutati teisel otstarbel. Esimesed suusad jõudsid Eestisse põhjanaabritelt, soomlastelt. Eesti meistrivõistlusi suusatamises on korraldatud üle 90 aasta ning esimestest suusahüppe võistlustest on tänaseks möödas 80 aastat.

Eesti suusaspordi algust on raske määratleda. Suuski tundsid eestlased nagu ka põhjanaabrid sadu aastaid tagasi, mil suusad täitsid teist otstarvet: need olid mõeldud looduses liikumiseks, jahiretkedel käimiseks, metsas tööülesannete täitmiseks (Lääne, 2007). Suusad valmistati ühest pikast puutükist, tavaliselt männist või kuusest. Suusatööstus hakkas Soomes arenema 19. sajandi lõpus, paralleelselt esimeste suusavõistluste tekkega, kui suusatamisest sai ka vabaajaharrastus (Kirvesniemi jt, 2006). On kindlaks tehtud, et Eestisse jõudsid suusad Soome

lahe põhjakaldalt (Lääne, 2007). Spordialana on suusatamine Eestis noor. Suusaspordi sündis Euroopas toimus 19. sajandi viimasel kümnendil. Seda on nimetatud ka taassünniks, kus muistne, peaaegu täielikult kadunud spordiala taas levima hakkas. Eelkõige Soomes, Norras, Rootsis ja Saksamaal, järg jõudis ka Eestisse (Lääne, 2007).

1912. aasta talvel korraldas Tartus tegutsenud vene tudengite spordiselts Sport Eesti esimesed teadaolevad suusavõistlused. Märke suusatamise harrastamisest leidis mujalgi, seda kinnitavad episoodilised sõnumid päevalehtedest. Arvatavasti oleks suusaspordil järgnevatel talvedel veelgi populaarsust kogunud, kuid vahele tulid esimene maailmasõda ning seejärel Vabadussõda (Lääne, 2007).

1940. aastani oli murdmaasuusatamist Eesti meistrivõistluse tasemel viljeldud kümme aastat. Varem, ajavahemikul 1921–1928 võisteldi peamiselt lauskmaal. Suusahüpetes jõuti meistrivõistluste korraldamiseni 1933. ja kahevõistluses 1935. aastal. Rahvusvahelistel suurvõistlustel – taliolümpiamängudel Garmisch-Partenkirchenis 1936. aastal (osalesid Vello Kaaristo ja mäekahevõistluses Karen Peckert-Forsmann) ning MM-il Lahtis 1938. aastal – esineti tagasihoidlikult (Männiste, 2006).

1.5 Kaitseliit – oluline suusaspordi arendaja Eestis

20. sajandi alguses loodud Eesti Kaitseliidul on olnud oluline roll Eesti suusaspordi arendamisel ja muutmisel meie rahvaspordialaks. Esimestel aastatel harrastati ainult kergejõustikku, sõjaväelastele ja kaitseliitlastele korraldati võistlusi, mis köitsid ka linnaelanike tähelepanu. Algselt eelistati suusatamisele küll uisutamist, kuid peagi mõisteti suusatamine olulisust sõjalises väljaõppes.

Esimesed aastad, mil suusatamist sõjalises ettevalmistuses kasutama hakati, olid rasked. Mõõdus aastaid enne, kui suusatamine populaarseks spordialaks muutus. Olulise tähtsusega siinkohal olid soomlased, kes käisid siinsetel võistlustel osalemas – nende pealt õpiti. Samuti käisid Soome suusaõpetajad eestlastele suusatamislaseid loenguid lugemas. 1934. aastal sai Eesti Talispordi Liidust Rahvusvahelise Suusaspordi Liidu (FIS) liige, mis andis eestlastele võimaluse hakata osalema rahvusvahelistel võistlustel.

Eesti Kaitseliidu alguseks peetakse 11. novembrit 1918, mil Tallinnas toimunud omakaitse

juhtide koosolekul teatati senise omakaitse töö lõpetamisest. Omakaitse asemele asus Eesti Kaitseliit. Kaitseväge organiseerimisega ja Vabadussõja algusega aeti kaitseliidu organisatsioon segamini. Vaatamata sellele näitasid kaitseliitlased end Vabadussõja rinnetel kõigiti heast küljest, andes suure panuse vaenlase tagasilöömisel. Pärast Vabadussõda, osalt ka selle ajal, hakkas kaitseliidu roll muutuma. Riigi kaitsmise funktsioon langes kaitsevägele, kaitseliit jäi paljudesse kohtadesse vaid nimeliselt. Meestelt korjati ära relvad, samuti oli kuulda jutte sellest, et riigil pole piisavalt raha, et kaitseliitu ülal pidada. Kaitseliidu nime kandsid kütisalgad ning spordiringid. 1920.-21. aastaks olid enamikes suuremates keskustes olemas kaitseliidu spordiringid, mis aktiivselt tegutsesid (Lell, 1998).

1921. aastal asutati Eesti Talispordi Liit, mis endaga radikaalsest suusatamise arengut kaasa ei toonud, sest juhtkond eelistas suusatamisele uisutamist. Edasised aastad olid lootusrikkad, sest kaitseväge juhid nägid, et see on olulise osa sõjalisest väljaõppest. Eeskuju võeti Põhjamaadest, kus sarnast väljaõpet kasutati 18. sajandi esimeses pooles. Lisaks Põhjamaadele kasutasid suusatamist ka Nõukogude Liidu sõdurid, keda peeti Eestile kõige suuremaks ohuks (Jõgi, 1924).

1920. aastatel oli Eesti talisport alles väga madalas arengustaadiumis. Kuigi 1921. aastal peeti Eestis esimesed meistrivõistlused suusatamises, möödus veel kümme aastat enne, kui suusatamine Eestis populaarseks muutus. Seni oli olnud peamiseks põhjuseks suusatamise traditsiooni puudumine, kuigi vanades kroonikates oli suusatamist mainitud kui tavapärast liikumisviisi (Lell, 2001). 20. sajandi alguses olid suusad Eesti kodudes haruldane nähtus. Sagedased lumevaesed talved võisid olla üheks suurimaks põhjuseks, miks suusatamise asemel eelistati teisi talispordialasid: uisutamine, jääpall, kiir- ja iluuisutamine (Jõgi, 1924).

Esimesed aastad, mil suusatamist sõjalise ettevalmistuse tarbeks kasutama hakati, olid rasked. Eestlastel puudusid suusad ja kvalifitseeritud instruktorid (Jõgi, 1924). Kaitseliit oli sunnitud palkama ajutisi instruktoreid või tegema koostööd teiste spordiorganisatsioonidega. Eeskätt jõuti kokkuleppele spordiseltsiga Kalev, kes sai kaitseliidult toetust spordiinstruktorite väljaõpetamiseks. Mitmel pool kasutati paremate sportlaste teeneid, kes olid nõus treeninguid läbi viima. Lihtsam oli olukord sporditarvetega. Paljudes maakohtades kasutati sportimiseks käepäraseid esemeid – keppe odaviskamiseks, kive heideteks-tõugeteks, nõõri kõrgushüppeks, raudlatte tõstmiseks jms (Lell, 1998). Samuti polnud jõutud arusaamani, miks suusatamist sõjalises ettevalmistuses oluliseks peeti – kas see pidi olema meelelahutusliku, füüsilise arengu või mingi muu eesmärgiga (Jõgi, 1924).

1926. aasta möödus aktiivse organiseerimisega. Peaesmärgiks oli tiheda spordiklubide võrgu loomine üle maa ja koostöö saavutamine kõikide Eestis töötavate spordiorganisatsioonidega. Töötati välja ajutised juhtnöörid, mis reguleerisid kogu kaitseliidu sportlikku liikumist, mis nägid ette kaitseliidu staabi juurde Kaitseliidu Spordikeskkлубi moodustamist (Lell, 1998). Lähtuti põhimõttest, et ellukutsutavad spordiklubid ei tööta majanduslikult iseseisvalt, vaid asjaajamine pidi toimuma malevate ja nende allüksuste kaudu (Tundmatu autor, 1926*).

Järgnevatel aastatel sai Kaitseliidust üks tähtsamatest suusatamise arendamise üksustest Eestis. Organisatsioon tegutses üle terve riigi, ka kõige kaugemates ja eraldamatutes kohtades. Sellel oli suur eelis võrreldes teiste spordiklubidega, mis keskendusid ainult suurematele keskustele (Lell, 2001). Esialgu piirdus Kaitseliidu spordikeskkлубi ainult murdmaasuusatamisega. Põhjusteks olid suusatamise võrdsed tingimused kõigile ja vähene rahalise ressursi kulu (Tundmatu autor, 1927). Kaitseliidu juhid nägid suusatamist kui kõige odavamat talispordiala (Lell, 2001) ning lisaks tekkis võimalus võtta kavasid ka sõjaline patrullsuusatamine koos laskmisega (Tundmatu autor, 1927).

Vaatamata sellele, et Kaitseliit oli üks põhilisemaid spordiarendajaid, jäid kaitseliidu spordiklubid Eesti Spordi Keskkliidust välja, kuna neil puudusid juriidilise isiku õigused. Spordielu lõhestatuse ja ühtse juhtimise puudumise tõttu pidid paremad sportlased-kaitseliitlased kuuluma ka mõnda muusse spordiklubisse, et võistelda Eesti esivõistlustel ja rahvusvahelistel areenidel (Tundmatu autor, 1926**). Sellele vaatamata suudeti 1926. aastal asutada 71 spordiklubi (Lell, 1998).

Praktilise tegevuse kõrval tehti ka spordipropagandat ning töötati välja kehakultuuri arengusuunad. Leiti, et ilma kehalise kasvatuse ja spordita on võimatu kasvatada füüsiliselt võimekat isamaa kaitsjat. Oluliseks peeti noorte kaasatõmbamist sportimisele, et valmistada neid ette kaitseväge teenistuseks. Kaitseliit pidi õhutama sportima neid kodanikke, kes pärast teenistust kaitseväes sporditegemisest kõrvale püüdsid jääda. Sportimise ergutamiseks pandi võistlustel välja ahvatlevaid auhindu, mida annetasid kõrged riigitegelased, sõjaväge kõrgemad ohvitserid, Kaitseliidu ülem, malevate pealikud ning äriühingute esindajad. Auhindade valik oli tänapäevaseski mõttes esinduslik: hõbekarikad ja –peekrid, rahataskud, hõbeportsigarid, kellad, aga ka pühendusega relvad jne. (Tundmatu autor, 1926*) Mitmed sporditegelased arvasid, et kaitseliit tõmbab ahvatlevate auhindadega tippportlased oma leeri, killustades ja halvates sellega seniste spordiseltside tegevust. Üldine arvamus oli siiski positiivne, kuna paljud spordijuhid olid ka ise kaitseliidu liikmed ning kaitseliidu eesmärgiks

oli laiemate rahvahulkade sportima õhutamise (Lell, 1998).

1927. aastal hakati kaitseliidus harrastavate spordialade ringi laiendama. Lisandusid laskesport, tõsisemalt hakkas tekkima talispordi ja talispordipäevade mõte (Lell, 1998). Aastaid 1927–1932 peetakse Eestis perioodiks, kus suusatamine muutus populaarseks spordialaks. Olulist rolli mängisid Soome suusatajad ja suusaspetsialistid. Umbes 100 suusatajat võtsid osa 1927. aastal Kaitseliidu korraldavatest esimestest suusavõistlustest Tapal (Raudsepp ja Peepre, 1939). Sama aasta veebruaris kutsusid Eesti Spordikeskliit ja Kaitseliit tuntud Soome suusataja ja õpetaja Armas Palmros Eestisse. Palmrose kursused 1927. aastal olid üheks põhiliseks nurgakiviks terve Eesti suusatamise arengule. Esimest korda Eestis tutvustati murdmaasuusatamist (Luks, 1928).

1920. aasta Antverpeni olümpiamängude maratoni hõbe Jüri Lossman, kes töötas ka suusakohtunikuna, kirjutas Eesti Spordilehes, et Eestile oli tänu Armas Palmrosile kätte antud suusatamise arendamiseks uus suund. Palmrosi loenguid tutvustati mitmed aastad hiljem ka meedia vahendusel (Lossmann, 1927). Varasemalt oli suusatatud pikkadel suuskadel või teivastel siledal maal ning jääl. Tutvustati ka mäesuusatamise tehnikat ja pöördeid. Palmros õpetas ka treeningmeetodeid, mida kasutati parimate Soome suusatajate treenimisel (T. Niku, M. Lappalainen, T. Lappalainen). Organisaatorid said väga korraliku koolituse osaliseks. Nähti ka uut suusavarustust, mida Eestis varem nähtud ei olnud (Luks, 1928). 1928. aastal toimusid Tapal teised Kaitseliidu suusasuurmeistrivõistlused, millest võtsid osa juba 120 suusatajat (Raudsepp ja Peepre, 1939). Vaatamata sellele, et üle maa oli loodud küllaltki palju kaitseliidu spordiklubisid, ei täitnud see kõiki ootusi ja lootusi. Paljud kaugemad maakohad jäid spordist endiselt puutumata, sinna ei jõudnud sporditarbed ega ka spordiinstruktorid (Tundmatu autor, 1927).

1927. aastal alustati spordi propageerimist ka Naiskodukaitse liikmete seas. Selleks korraldati vastavaid kursuseid ning otsiti sobivaid võistlusalasid. Naistele tunnustati harrastamisväärsiteks tennis, võrkpall, rattasõit, sõudmine, kergejõustik, suusatamine, võimlemine ja veel mõned alad. Edukamalt arenes naiste sport Tartus ja Harjumaal. Naiste sportimise probleemiks peeti seda, et Naiskodukaitse üksuste juures oli liiga vähe spordiringe. Peeti tarvilikuks spordiklubide liikmeks astumist ja naisosakondade moodustamist klubide juurde. Ehitati vastavad ruumid ja muretseti spordivahendid (Tundmatu autor, 1927).

1929. aasta Kaitseliidu suusavõistlustel oli osalemiseks vajalikud nii murdmaa kui ka mäesuusatamise oskused. See põhjustas alguses küll segadust, kuid tuleviku jaoks oli see väga oluline samm. Võistlustel osales ka kümme Soome suusatajat, kelle taseme üle, eriti mägisel

distantstil, imestasid paljud. 25 kilomeetri (edaspidi km) distantstil kaotas parim eestlane võitjale ligikadu üheksa minutit ja 10 km distantstil üle viie minuti. Soome suusatajad pidasid Eesti suusataset väga nõrgaks ning tõid välja selle põhjuseid (Tammer, 1929). Peamiseks põhjuseks peeti Eesti tasast maastikku, kus polnud võimalik õppida korralikku tehnikat mäest üles ja alla sõitmiseks. Võistluste suurimaks ebaõnnestumiseks peeti ühisstarti, milles toimus palju kukkumisi (160 meest startis korraga). Põhjamaades ja paljudes Euroopa riikides kasutati intervallmeetodit. Samade võistluste käigus avati ka Eesti esimene suusahüppemägi, kus Toivo Nykänen demonstreeris oma oskuseid ning jagas õpetusi. Eestlastel oli suusatamiseks suur tahe, kuid suurimaks puuduseks olid oskused. Järgmistel Kaitseliidu suurvõistlustel oli kasutusel juba intervallmeetod, kus võistlejad lasti rajale 30 sekundiliste vahedega (Parre, 1968).

Oluline areng Eesti suusatamises toimus 1930. aastatel, kui hakati ise suuski tootma. See võimaldas suusatamisel saada üleriigiliseks spordialaks. Samal kümnendil hakati võistlema ka taliolümpiamängudel ja maailmameistrivõistlustel (Lell, 2001). 1931. aasta lõpus kutsuti Eestisse Soome Kaitseliidu suusainstruktor Eino Sipola. Tema juhtimisel koolitati kahe kuu jooksul välja Eesti suusameistrid. Sellest alates said suusad kõigile eestlastele kättesaadavaks. Järgneva 2–3 aasta jooksul osales suuskade valmistamise kursustel üle 3000 inimese. Selle ajaga meisterdati üle 4000 suusapaari. 1935. aastal oli Eestis 50 000 paari suuski, mis oli iga 20–25 inimese kohta üks suusapaar (Raudsepp ja Peepre, 1939).

1934. aastal sai Eesti Talispordi Liidust Rahvusvahelise Suusaspordi Liidu (FIS) liige. Tänu sellele said eestlased hakata osalema rahvusvahelistel võistlustel, kuigi esimesed eestlased osalesid juba 1929. aastal Soome suusavõistlusel. Eestlased panid oma oskused proovile 1934. ja 1935. aasta Salpausselkä mängudel, kuid nende tulemused olid väga nõrgad. Esimese parema resultaadi saavutas Vello Kaaristo, Garmisch-Pattenkircheni 1936. aasta taliolümpiamängudel. Ta saavutas sai 18 km distantstil 30 ja 50 km distantstil 23. koha. 1938. aasta maailmameistrivõistlustel Lahtis ei suutnud ükski eestlane parima 100 hulka sõita (Lell, 2001). Suusatamise arengule andis tugeva vastulöögi II maailmasõda ja Nõukogude Liidu okupatsioon, mille käigus eestlased kaotasid suhted ja võimalused osaleda rahvusvahelistel võistlustel (Lell, 2001).

2. EESTI SPORDI ARENG PÄRAST TEIST MAAILMASÕDA

2.1 Nõukogude Liidu mõju spordile

1940. aastal okupeeriti Eesti Vabariik NSV Liidu poolt. Vabariigi ajal väljaarendatud spordiühingud kaotati ning nende asemele tekkisid uued spordiklubid. Aasta hiljem okupeerisid Eesti Saksa väed ning tekkis uuesti uus poliitika spordi juhtimiseks. Alates 1944. aasta detsembrist kuulus Eesti järjekordselt NSV Liidu koosseisu ning seda kuni 1991. aastani. Sel perioodil töötati välja põhjalik spordijuhtimissüsteem, tagati soodsad tingimused tipp sportlaste väljakujunemiseks.

Nõukogude riik põhines paljudel vastuoludel. Põhiseadusega olid demokraatlikud vabadused lubatud, kuid nende kasutamine oli rangelt piiratud. Kehakultuuri ja spordi valdkonnas pakuti palju meelepärast ning võimaldati initsiatiivikut. Võimu üks seisukoht oli, et kehaline kasvatus on kommunistliku kasvatusel lahutamatu koostisosa. Suur tähtsus oli juhtlausetel "Valmis tööks ja kaitseks" ja "Kõik rekordid nõukogude sportlaste nimele" (Viru, 1999).

1940. aastal toimus Eesti okupeerimine ja vägivaldne liitmine NSV Liiduga, mis tõi kaasa spordikorralduse lammutamise, valdava osa organisaatorite tagandamise, arreteerimise ja füüsilise hävitamise. Hukati paljud sportlased ning paljude saatus on tänaseni teadmata, see oli Eesti spordiliikumisele suur tragöödia (Mandre, 1996).

Nõukogude võim kasutas sportlasi ära oma propagandas (Antons, 2007) ning andis panuse spordile, saamaks tugeva ja terve põlvkonna, keda oleks võimalik riiklikes huvides kasutada. Sport andis võimaluse maailmale demonstreerida majanduslikku, sotsiaalset ja hariduslikku heaolu. Eesmärgiks oli kaasata noor põlvkond aktiivsesse tegevusse, hoidmaks ära dissidentlike meeleolude kujunemist. Eestimeelsed nägid samuti spordis vahendit noore põlvkonna kujundamiseks teovõimeliseks, säilitamiseks rahvust. Taheti näidata spordisaavutuste kaudu, mida suudab üks väike rahvus (Viru, 1999). Ümbritseva konteksti puudumine tekitabki juurde küsimärke ja loob n-ö legende uutele põlvkondadele. Seetõttu üritatakse veel tänagi sellest mööda minna, märkides vaid lakooniliselt "aeg oli selline..." (Antons, 2007).

NSV Liidu totalitaarse riigi puhul surus oma nägemuse peale valitsev riigikorraldus ja sportlasel endal selles osas otsustusõigus sisuliselt puudus. Üldjuhul sportlane ise oma tegevusega spordiplatsil ei toetanud ühtki poliitilist režiimi või maailmavaadet (Antons, 2007). Totalitaarspordi positiivne alge avaldus spordikoolide süsteemis, spordiorganisatsioonide integreeritud süsteemis, kvalifitseeritud treenerite ettevalmistuses, riiklikult finantseeritud kohustuslikus arstlikus kontrollis, sportlaste spordimeditsiinilises teeninduses, teaduslikkuse siirdamises sporti (eriti NSV Liidu koonvõistkondade ettevalmistusse) (Viru, 1999). Erinevalt siiski NSV Liidu teise maailmasõjaeelsest spordi isoleeritusest sai 1950. aastate alguses prioriteediks edukas esinemine välisvõistlustel. NSV Liit tegi kõik, et jääks arusaam sportlaste sajabrotsendilisest toetusest nende poolt läbiviidavale poliitikale kuni impeeriumi kokkuvarisemiseni (Antons, 2007). Kokkuvõtvalt olid nõukogude spordi negatiivseteks joonteks: poliitilise patriotismi nõudmine sportlastelt, põhimõte "võit iga hinna eest", *Fair play* põhimõtte vähetähtsustamine, vaikimine olümpismiaatest, ebaeetiline treening (individuaalsuse ignoreerimine; tippu jõudsid vaid need, kes talusid suuri treeningkoormusi), mitmesuguste farmakoloogiliste vahendite, sealhulgas ka dopingu kasutamine (Viru, 1999).

Vaevalt oldi Moskva malli järgi korraldatud reorganiseerimisega järjele saadud 1941. aastal, kui Hitler sõjamasina Nõukogude Liidu vastu suunas. Eesti langes järjekordse okupatsiooni ohvriks ning osal spordiparemikust tuli isamaaga hüvasti jätta ja sundmobilisatsiooniga Venemaale siirduda. 1942. aastal taastati Eesti NSV Liidu Kehakultuuri- ja Spordikomitee Nõukogude Liidu tagalas. 1945. aastal asutati viis laste spordikooli. Kehalise kasvatusespetsialiste asusid ette valmistama Fred Kudu algatusel taastatud Tartu Kehalise Kasvatuse Instituut (1944), millest kujunes hiljem Tartu Riikliku Ülikooli Kehakultuuriteaduskond. Keskkaridusega sporditöötajaid hakkas koolitama Tallinna Kehakultuuritehnikum (1945). Samal aastal jõudis lugejateni ajakiri Kehakultuur. Likvideeriti Eesti Spordi Keskliit, Eesti Olümpia Komitee, Eesti Kultuurkapitali Kehakultuuri Sihtkapitali Valitsus (Mandre, 1996).

Tippspordi süsteem nägi ette spordikoolidest paremiku koondumist spordiühingute juurde või kõrgkoolide spordiklubidesse. Tippportlastele maksti stipendiumi (see oli tegelikult väike toetusraha võrreldes tänapäeva profisportlaste palgaga). Parimad üliõpilassportlased said õiguse kahe aasta võrra pikendatud õppeajale ja individuaalsele õppeplaanile (Viru, 1999). Spordiühingutest asusid tegevusse Dünamo, Spartak, Hermes, Lokomotiiv ja TKS (tekstiili- ja kommunaaltöötajate spordiühing) (Mandre, 1996). Rahvusvahelistele tiitlivõistlustele pääses sportlane üksnes olles NSV Liidu koonvõistkonnas. Sinna küündisid vaid parimad (Viru, 1999).

1959. aastal võtsid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastu otsuse „Kehakultuuri- ja sporditöö juhtimisest meie maal“. See otsus näitas, millise tähelepanuga suhtusid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus noorte kehalisse kasvatusse ja tervise tugevdamisse. Loodi NSV Liidu Spordiühingute ja –organisatsioonide Liit, mille tegevusest võtsid osa komsomolid ja ametiühingud. Loodud organi peamiseks ülesandeks oli kehakultuuri ja spordi massiline arendamine NSV Liidus (Taluste, 1960).

Nõukogude Liidu rahvaspordi üheks aluseks oli kompleksharjutus VTK (Valmis tööks ja kaitseks või noortele OVTK: Ole valmis tööks ja kaitseks). VTK norme lubati sooritada isikul, kes oli läbi teinud eelneva ettevalmistuse ja omas arsti luba võistlustest osavõtuks. Arsti viisa võistlustele lubamise kohta ja normide sooritamise tulemused kanti VTK normide arvestusraamatusse. Normide täitmist arvestati tulemuste põhjal (vt Tabel 1), mis olid saavutatud spordiühingude, kehakultuurikollektiivide või spordibaaside poolt korraldatud võistlustel (Allikas, 1960).

Tabel 1. Suusatamise VTK normatiivid järgmised (Allikas, 1960):

	Sugu	Vanus	Distants	Minimaalne tulemus*	Parim tulemus**
OVTK	Tüdrukud	14.-15. a.	2 km	18.00	11.20
	Poisid	14.-15. a.	3 km	22.20	15.40
VTK I	Neiud	16.-18. a.	3 km	25.00	16.40
	Noormehed	16.-18. a.	5 km	33.00	23.00
VTK II	Naised		3 km	25.00	16.40
	Mehed		10 km	73.00	48.00

kus * - Minimaalne tulemus, millest algas arvestus,

** - Tulemus, mis andis 100 punkti.

2.2 Esimesed suurvõistlused pärast okupeerimist

Põhilisteks võistlusteks okupatsiooni ajal kujuneid NSV Liidu Rahvaste spartakiaadid, liiduvabariigi spartakiaadid ning liiduvabariikide vahelised võistlused. Eestlastel ei olnud võimalust osaleda rahvusvahelistel suurvõistlustel, kui ei kuulunud NSV Liidu koondisesse.

Eestlaste identiteedi edasikandumine nõukogude survest hoolimata toimus aina rohkem varjatud aspektide näol, mille üheks näiteks oli oma keel, aga ka näiteks sport. Spordi rollist eestlaste eneseteadvuse hoidmisel okupatsiooni esimestel kümnenditel on räägitud vähe. Eestlased jätkasid võistlemist pärast teist maailmasõda omaette võistkondadena kõikvõimalikel NSV Liidu impeeriumi võistlustel, mida võib pidada oluliseks eestlaste identiteedi hoidjaks (Antons, 2007).

Esimene NSV Liidu Balti vabariikide meistrivõistlus murdmaasuusatamises peeti 21.–23. veebruaril 1941. aastal Siguldas. See oli järg eelneva aasta Eesti-Läti maavõistlusele Koiva jõe kallastel, kus eestlased kaotasid. 1941. aastal tabas sama saatus naabreid. Eesti meeskonna edule aitas kaasa varem suusaspordi taset mõjutanud majandusliku madalseisu likvideerimine ja ühtlustumine võrreldes lõunanaabritega. Osa võtsid küll ka leedulased, kuid neid ei peetud kardetavaiks (Parre, 1968).

Suuri muudatusi NSV Liidu rahvusvaheliste võistluste osas oli mitmeid. Peamiseks oli Nõukogude Liidu otsus startida olümpiamängudel ning teistel suurematel tiitlivõistlustel. Riik oli suutnud suunata piisavalt energiat spordi valdkonna arendamiseks, et olla kindel kommunistliku spordiriigi edus. Olümpiamängudega seoses tuli muuta ka riigisiseseid võistlusi (Antons, 2007). Nõukogude Liit osales pärast II maailmasõda esimest korda olümpiamängudel Helsingis 1952. aasta suvel. 1948. aasta olümpiamängudel ja Oslos 1952. aasta taliolümpiamängudel poliitilistel kaalutlustel veel osaleda ei juletud. Nõukogude Liidu Helsingi olümpia võistkonnas oli hulgaliselt eestlasi (12), mis tähendas sisuliselt uue Eesti spordietapi algust. Tipp sportlastele tähendas see kindlamate eesmärkide seadmist (Antons, 2011), kuid paljud arenemisvõimelised noored jäid ilma rahvusvahelisest karastusest ja olulisest motivatsioonist. Esines ka ukse sulgemist heade eesti sportlaste ees poliitilistel põhjustel (näiteks H. Lipp ei pääsenud Helsingi olümpiamängudele, kus ta oluks kuldmedali pretendent) või koondvõistkonda treenerite onupojapoliitika tõttu. Ometigi oli eestlaste sportlik edu tähelepanuväärne. NSV Liidu koondvõistkonna koosseisus võitsid Eestist pärit sportlased olümpiamängudel 12 kuld-, 12 hõbe- ja 11 pronksmedalit (Viru, 1999).

Uute perioodiliste võistlustena hakkasid toimuma mitmed maavõistlused riikidega väljaspool NSV Liitu. Tähelepanuväärsemateks neist võib pidada just kohtumisi suurte lääneriikidega, oma poliitiliste rivaalidega. Üldiselt olid NSV Liidu meessportlased nõrgemad oma sookaaslastest USA-s. Nõukogude Liidu võitude taga oli Nõukogude Liidu naiste edukas esinemine. Näiteks 19. toimunud kergejõustiku maavõistlusest olid USA naised vaid korra

napilt paremad Nõukogude Liidu naistest. Meeste seas domineerisid – eriti algaastatel – ameeriklased ning alles seitsmendatel võistlusel (1965) õnnestus Nõukogude meeskonnal ameeriklasi võita (Antons, 2007). See oli oluline aspekt näitamaks, et NSV Liidus ei olnud naiste sport võrreldes meeste spordiga väheolulisem.

2.3 Okupatsiooni mõjud Eesti suusaspordi arengule

Okupatsiooni ja sõja-aastad mõjutasid tugevalt ka spordi arengut riigis. Eestlastel ei olnud võimalusi võistelda NSV Liidust väljaspool. Spordiklubidel puudusid vahendid, et tagada noorsportlastele kvaliteetne õpe. Kogu spordiareng jäi sisuliselt seisma.

Sõja-aastad ja Eesti pinnal vaheldunud okupatsioonid laastasid tõsiselt ka suusaspordi. Vaatamata sellele, et paljud sportlased, treenerid ja organisaatorid suusaspordile kaduma läksid, mõned vabasse maailma siirdusid, jõudsid eestlased lumeradadel siiski juba esimestel sõjajärgsetel aastatel uuele sportlikule tasemele. Seda vaatamata eriliste väljundite puudumisele, sest raudne eesriie määras järgnenud aastateks ära võistlusruumi. Kuuendik planeedist oli küll suusatajate ees avalik, kuid mitte väljaspool NSV Liidu piire toimunud rahvusvahelised võistlused (Lääne, 2007). Suusad korjati sunniviisil sõjaväele, võimlemissaalide, spordiväljakute, suusahüppemägede korrashoiuks puudusid vahendid. Kogu spordiliikumine jäi sisuliselt seisma. Tartu Ülikooli võimla oli armetus olukorras, samuti Laia tänava võimla. Lootused kehalise kasvatuses tegelemiseks polnud siiski kadunud. Säilinud oli Eesti Üliõpilaste Seltsi maja koos suure saali ja terve hulga kõrvalruumidega. Erna Abel on öelnud: „Pole viga midagi, selles saalis saab suuri asju korda saata! Kui on armastust spordi vastu, saab üle igast takistusest!“ (Parre, 1968).

Pärast murrangut Eesti spordiliikumises 1940. aastal organiseeriti ümber iseseisvusperioodi ajal tegutsenud spordiseltsid. Tehaste ja asutuste juurde loodi kehakultuurikollektiivid. Narvas asus Vello Kaaristo suure innuga suusatajaid Kreenholmi Manufaktuuri juurde koondama ja seal kehakultuurikollektiivi looma (Parre, 1968). Treeniti, rajati uusi baase ja muututi järjest konkurentsivõimelisemaks. Sel perioodil jõudis eesti suusaspordlane taas olümpiamängudele, kuid mitte Eesti ega Venemaa, vaid hoopis Saksamaa värvides. Oslo talimängudel oli võistlustules eestlane, Juku Pent, 50 km maratonis. Kahevõistleja Uno Kajak oli esimene, kes hakkas Eestist kaugemale suurtele võistlustele jõudma (Lääne, 2007).

Esimesed Eesti NSV esivõistlused suusatamises peeti 1941. aasta 1. ja 2. veebruaril Otepääl. Huvi võistluse vastu oli suur, sest polnud teada, kui tugevad on uute kehakultuurikollektiivide ja spordiühingute võistkonnad. 4x10 km teatesõidu võitlus esikoha pärast toimus peamiselt kahe võistkonna, Tallinn ja Narva vahel. Tallinna spordiühingu Dünamo järel tuli Narva Kreenholmi Manufaktuuri meeskond teisele kohale (Parre, 1968).

Koduste röömade ja murede jadas tõi elevust NSV Liidu ühinemine olümpialiikumisega ning sidemete tunduv laienemine rahvusvaheliste spordiföderatsioonide ja -liitudega, mis avas tee olümpiamängudele. Üleliidulisteks suursündmusteks kujunesid NSV Liidu rahvaste spartakiaadid. Haaravad massiüritused olid veel Tallinna spordimängud, I maasuvemängud. Paranemas oli ka spordi materiaalne baas (Mandre, 1996).

Ennesõjaaegsed töölispartakiaadid taaselustati ning uuenenuna kandsid nad NSV Liidu Rahvaste spartakiaadi nimetust. 1979. aastani olid nad impeeriumisisesed ning lisaks olümpiakatsevõistluste rollile oli tegemist olulise nõukogude propaganda vormiga oma rahva jaoks, populariseerimaks ikka ja jälle valitsevat riigikorda. Samas pakuti NSV Liidu okupeeritud väikeriikidele spartakiaadi näol olümpiamängude aseainet. See kajastus ka toleaeelses Eesti spordiajakirjanduses, kus spartakiaad oli tihti samal või isegi olulisemal kohal kui olümpiamängud (Antons, 2007).

Eestlased olid eeskujuks oma organisatsiooni ja kohtunike poolest, nii et Eestile anti võimalus NSV Liidu meistrivõistluste korraldamiseks. Otepääd hakkasid oma treeningubaasina järjest enam avastama NSV Liidu koondislased. 1960. aastatel tekkisid Eesti suusatajatel esimesed kontaktid välisilmaga, nii palju, kui seda Moskvast üldse lubati. Kõigi nende aastate töö teenis aga kindlalt üht eesmärki: ehitada üles Eesti suusasport. Järgnevatel aastatel hakati tooma Eestisse esimesi rahvusvaheliste võistluste medaleid (Lääne, 2007).

1962. aastal lisandusid suvistele NSV Liidu spartakiaadidele ka talvised. Mõõdeti võimeid murdmaa-, laske- ja mäesuusatamiseks, kiir- ja iluuisutamises, suusahüpetes ja kahevõistluses ning jäähokis. Pronksmedalile tulid meeste 4x10 km teatesuusatamise võistkond. Kolmandal talispartakiaadil 1963. aastal startis 51 koondist, Eesti tuli 15. koha. Ainsa kuldmedali võitis eestlastest Rutt Rehema naisjuunioride 5 km murdmaasuusatamises ning pronksi Maret Ratt, Mati Albert, Rutt Rehema ja Arne Sirel 5+10+5+10 km teatesõidus. Neljandal 1967. aasta talispartakiaadil võitis kuldmedali Kalev Aigro juunioride suusakahevõistluses. 1970. aastatel avardusid oluliselt harjutamis- ja võistlemisvõimalused (Mandre, 1996). Pärast sõda kujunes eestlaste spordielu suursündmuseks vabariiklik talispartakiaad, mis toimus 1947. aastal.

Osavõtjaid oli üle 500. Spartakiaadile tuli üheksa maakonda ja kolm suuremat linna, meistritiitlite jahil olid kõik parimad suusatajad (Parre, 1968).

Vaatamata iseorganiseerimise ja loomuliku arengutee likvideerimisele, spordiliikumise bürokratiseerimisele Moskva antud ettekirjutuste ja käskudega, materiaalsete vahendite rangele tsentraliseerimise ning teistele kitsendustele, suutsid eestlased oma sihikindluse kiuste siiski märkimisväärseid tegusid korda saata (Mandre, 1996).

3. NAISTE SUUSATAMINE AASTATEL 1958-1968

3.1 Uute naissuusatajate esilekerkimine

Kolmas peatükk on antud bakalaureuse töö on kõige olulisem, kuna allikatena on kasutatud 1960. aastate parimate suusatajatega – Helle (Ritsing) Tallo, Agnes (Adamson) Levandi ja Urve Bergmaniga – tehtud intervjuusid. Intervjueeritavate mälestused on põimitud toleaesgses ajakirjanduses kirjutatuga. 1958. aastal hakkasid naiste suusatamises esile kerkima Herbert Abeli õpilased, kes saavutasid võidud peaaegu kõikidel distantsidel. Lisaks Tartu Noorsoo Spordikooli õpilastele paistsid sellel perioodil silma ka Viljandimaa noored naissuusatajad.

1958. aastal hakkas Eesti naissuusatamist domineerinud Helgi Läänemägi kõrvale tõusma ka Tartu Noorsoo Spordikooli Herbert Abeli õpilased: Agnes Adamson, Inge Kepp, Helle Ritsing, kes saavutasid spordikoolide meistrivõistlustel nii 3 kui 5 km distantsil kolmikvõidu (Saarinen, 1958). Järgneval aastal olid ENSV meistrivõistlustel esikohad, tänu Tartu suusasporditreenerite viljakale tööle, läinud peaaegu täielikult noorte kätte. Naiste 5 ja 10 km distantsidel saavutasid Tartu Kalevi naisesindajad (Adamson, Ritsing, Abel, Pruun-Luik) kolmikvõidud, samuti võideti 4x5 km teatesõit ülekaaluka 5 minutiga (Vesterstein, 1959).

Sel ajal, kui 1959. aastal toimus Tartu naissuusatajate ülekaalukas esinemine kõigil murdmaasuusatamise distantsidel, olid Tartu meessuusatajate tulemused kesised. Selle põhjuseks toodi välja, et Tartus oli koondunud suusatajate ettevalmistus vaid paari treeneri kätte. Peeti võimatuks töötada nii suure kollektiiviga ning seetõttu hakkas paratamatult töö ühest või teisest kohast lonkama (Vesterstein, 1959).

1960. aasta ENSV meistrivõistlustel startis murdmaasuusatamises kogu selle aja paremik. Nii nagu aasta varem, domineerisid tartlannad. 4x5 km teatevõistlustel kerkisid esile ka Tallinna ja Viljandi naissuusatajad, kes saavutasid Tartu naiskonna järel vastavalt teise ja kolmanda koha. Viimase kolme aasta jooksul polnud üksi naissuusataja suutnud individuaalselt võita kõigil kolmel distantsil (5 km, 10 km ja 4x5 km) kuldmedalit. Selle saavutusega sai hakkama Helle Ritsing. 1960. aasta ENSV meistrivõistlustel oli murdmaasuusatamine astunud sammu edasi,

ühtegi esikohta ei võidetud konkuretsitult (Kivistik, 1960).

16. jaanuaril 1960. aastal sai teoks Herbert Abeli unistus Tartu-Otepää suusamaratonist (Luik, 2004) (tänapäeval tuntud kui I Tartu maraton), mille lõpetas 178 mees- ning 56 naisuusatajat. Naiste marsruut oli 11 km lühem, eesmärgiks oli hõbe- või pronksmärgi norm (vastavalt Käärikuni või Otepääni). Mõned meessuusatajad lootsid jõuda Käärikule enne naisi, kuid Helle Ritsing, Agnes Adamson ja Vaike Kärner jõudsid sinna esimestena. Meestest võitis Rein Tikk, kes edestas Harry Arumeelt ja Tõnu Luike (Toom ja Olev, 1960).

1960. aasta hooaja tulemuste põhjal tunnistati edukamateks murdmaaususatajateks Rein Tikk ja Helle Ritsing (Gross, 1960). Helle Ritsing võitis arvukalt meistritiitleid vabariigi, Vabatahtliku Spordiühingu Kalevi ja Tartu esivõistlustelt, selle üle võis sportlane olla õnnelik, kuid õnnetu oli Helle pärast 1960. aasta 5 km murdmaasõitu Kiiemis (vt Lisa 3), kus selgus, et NSV Liidu meistersportlase austava nimetuse võitmisest jäi puudu kõigest üks sekund (Elhi, 1960).

1960. aastate praktika kinnistas, et nii nais- kui meessuusatajad saavutasid tippvormi suhteliselt hilja (25–30 eluaasta piires). Loodeti, et tulevikuks on olemas arenemisvõimeline koondis, eesotsas seni silmapaistnud noorte suusatajate V. Zelentsovi, A. Teigamäe, T. Klemmeri, V. Tennissoni, A. Adamsoni, H. Ritsingu, S. Schneideri, H. Kivi, V. Kärneri, R. Päeva ja teistega (Simson ja Teemägi, 1962).

3.2 Treeneri osatähtsus tippsuusataja väljakujunemisel

Sportlase elus on kindlasti tähtis roll kvalifitseeritud treeneril. 1960. aastatel oli Eestis treenerite puudus, enamasti oli paljudel liiga palju õpilasi ning polnud võimalik pakkuda kõigile vajalikku ja personaalset tähelepanu. Leidus ka erandeid, üksikud tippsportlased suutsid vaatamata sellele maailma tippu jõuda.

1960. aastate alguses esinesid endiselt Eesti spordielus probleemid. Maarajoonides puudusid kvalifitseeritud treenerid ja instruktorid, mis oli üheks tähtsamaks rajoonide sporditaset pidurdavaks teguriks. Kuigi leidus näiteid sportlastest, kes jõudsid maailmarekorditeni ja olümpiavõituideni treeneri olemasoluta, ei saa treeneri osatähtsust alahinnata. Eriti tähtis on treenerite osa tehniliste alade õpetamisel ja noorte ettevalmistuse õigele teele juhtimisel (Karikosk, 1960). Treener Herbert Abel on öelnud, et kui harjutada teistega ühtmoodi,

saavutatakse teiste tase; kui tahetakse olla parem, tuleb leida mingi eripära. Üldse, kui vastast võita tahetakse, siis peab treener mõtlema, millega võita (Luik, 2004).

Treeneri abi osas ei tohiks liialdada, tuleb väärtustada sportlase isiklikku initsiatiivi. Parimate tulemusteni jõutakse isikupäraselt sobiva tehnika ja treeninguga, mida on kõige hõlpsam välja töötada sportlase ja treeneri koostöös (Karikosk, 1960). Herbert Abel oli õpilastele eeskujuks oma nõudlikkuse ja isikliku eeskuju poolest, mis oligi üheks tema õpilaste edu saladuseks (Gross, 1960).

Iga suusataja peab oskama hästi ujuda, joosta, hüpata, mängida korv- ja käsipalli. Peale selle tuleb tutvuda akrobaatika, vettehüpete, sõudmisega ning palju matkata nii jala kui jalgrattaga. Eeltoodud põhimõtte alusel alustas Herbert Abel tööd noortega. 1957. aastal alustasid Erna ja Herbert Abel Tartus Oa tänaval oma kodu ja treeningpaiga rajamist. Kõigepealt ehitati riietusruumid tüdrukutele ja poistele, hoovi peale kerkisid kang, rööbaspuud, vedruhoolaud ning maja ümber rajati saepururada (Luik, 2004).

Helle ja Agnes elasid treenerite Abelite kõrvaltänavates Emajõe kaldal. Herbert ja Erna viisid treeninguid läbi jõe ääres ning nii sattusidki Supilinna noored Herberti ja Erna suusatamise treeningrühma. Mõlemad naised tegelesid paralleelselt ka teiste spordialadega, kuid kuna Herbert oskas treeningud muuta õpilastele mängulisteks ja huvitavaks, otsustasid Helle ja Agnes lõplikult Abelite kasuks (Tallo, 2013). Agnes Levandi (2013) on öelnud, et Herbert mõtles igal sügisel midagi uut ja põnevat: slaalomi saabastega Toomemäe nõlvast üleshüpped, slaalomsaabastega hüpped põrandal, slaalomsuuskadega mängiti kulli. Koormus saadi mänguliselt, iseenele aru saamata, kõigi nende harjutustega ladus treener õpilastele väga mitmekülgse vundamendi.

1963. aastal jõuti järelduseni, et edasiminekuks NSV Liidu tasemel ei andnud treeningud Tartu tingimustes piisavaid koormusi. Vajati alalist suve- ja talvebaasi ning treener Herbert Abel, soetas isikliku rahaga talu Ruusal, Valgamaal. ENSV Liidu seadused aga ei lubanud omada kahte maja – Herberti nimele kuulus Tartu linnas Oa tänaval maja – ja nii vormistati talu vennatütre, Eha Abeli, nimele. Kuigi majas puudus elekter, tekkis koht, kuhu nädalalõppudel ja koolivaheaegadel sõita. Noorte suusatajate, üliõpilaste abiga rajati suusarajad ja slaalominõlv, töö Ruusal vaheldus treeningutega (Luik, 2004).

Herbert Abel suutis oma eeskujuga kujundada treeningrühmades õhkkonna, mis andis noortele sisuka elu treeningutel, võistlustel ja vabal ajal (Tallo, 2013). Treeningud olid ühelt poolt mäng,

teisalt aga tõsine töö. Treeningutel polnud lubatud öelda, et ei jõua või ei viitsi (Levandi, 2013).

3.3 Uued treeningvõimalused suusaspordis

Vaatamata paljudele puudustele suusaspordis, suudeti leida ideid, et muuta treening mitmekülgsemaks ja aastaringseks. Suureks eeskujuks suusapordis olid eestlastele põhjanaabrid soomlased. Suur areng toimus ka spordimeditsiinis, Tartu Riiklik Ülikool hakkas Eesti tippsuusatajate peal läbi viima funktsionaalseid teste, hindamaks sportlase arengut ja hetke vormi.

Murdmaasuusatajate tehniline ettevalmistus oli 1960. aastateks oluliselt paranenud ja ühtlustunud. Tõuke selleks oli andnud mitmete treenerite nõukogu poolt korraldatud üritused (seminarid, ettekanded, filmide demonstreerimine). 1960. aastaks olid vabariigi murdmaasuusatajad üle läinud aastaringsele treeningule. Soomlaste eeskujul oli au sees füüsiline töö, eriti metsa- ja põllutöö, ning sügisel korraldatavad töölaagrid (Kivistik, 1960).

1961. aastal viis Tartu Riiklikku Ülikooli kehakultuuri teaduslik laboratoorium suusatajate suvistel treeningutel tuleva aasta talispartakiaadil parimate tulemuste saavutamiseks läbi kontrollkatsed, funktsionaalsed uuringud ja vastupidavustreeningud. Kontrollkatsed koosnesid 100 m jooksust, toengus käte kõverdamisest rööbaspuudel, kükkidest ühel jalal. Kontrollkatsete tulemusena võis väita, et suvine treening oli igati kordaläinud Ritsingul, Uusmehel ja Luigel (Simson ja Teemägi, 1962). Koos liidukoondislastega tehti ühiseid funktsionaalseid katseid Atko-Meeme Viru poolt (Tallo, 2013).

Tihti peale tuli aga tippsportlastel viibida pikkadel treening- ja võistlusreisidel, mis olid ohuks kõrgele treenituse tasemele. Suusatajal tuli mitmeid päevi rongis istuda (Kivistik, 1960). Abelid ei sallinud logelemist ja aja surnukslöömist (Levandi, 2013). Pika istumise mõju vähendamiseks peeti vajalikuks trennida vahetult väljasõidu alguseni, sõiduaega soovitati sisustada erialaste harjutuste, jooksu ja suusatamisega pikemates vahepeatustes (Kivistik, 1960). Kui ei olnud muud käepärast, oli trepist üles-alla käimine ka küllalt hea, siis ristsõnade lahendamine või õppimine (Luik, 2004).

Seitsme kuni kaheksa kuu pikkune musta maa periood valmistas suusatajatele igal aastal kõige rohkem muret. Treenituse ja liigutuse koordineerimise säilitamine sel perioodil polnud lihtne. Üha rohkem võeti paremate sportlaste poolt kasutusele eriharjutused nagu suusatamine

saepururajal, harjutused kummiga käe- ja õlavöötme tugevdamiseks (Vesterstein, 1958), hakati kasutama suusatamist immiterivat liikumist rullsuusakadel ja –uisudel (vt Lisa 4) (Kivistik, 1960).

1960. aasta lõpus jäigi talv Eestis väga hilja peale. Veel detsembris polnud lund, kuid trenni tuli teha ning otsustati treeningud üle viia lund asendavale pinnasele – ehitati saepurust suusarada (Spordileht, 1960). Suusahooaeg pidi algama tuleva aasta jaanuaris, kuid lume puudumise tõttu lükkusid võistlused märtsikuusse (Kallik, 1961). Viljandi lähedale Huntaugumäele rajati poole kilomeetri pikkune suusarada. Rada oli valitud nagu tavaline suusarada – tõusude ja langustega, pikim tõus 150 m. Saepuru rada saavutas Viljandi suusatajate hulgas suure populaarsuse ning libisemine oli olnud üle ootuste hea (Tundmatu autor, 1960).

3.4 Tippsuusatajate haridustee küsimus

Eesti tippsuusatajateks olid põhiliselt kõrgharidust omandavad noored ja sellega seoses tuli sportlastel planeerida oma aega nii, et jääks aega nii õppimiseks kui sportimiseks. Õppimisele olid takistuseks pikad võistlusreisid, kuhu sisse jäid ka eksamiperioodid.

Otsustava tähtsusega oli suusaspordi arendamisel õppivate noorte probleem (Kivistik, 1960). Murdmaasuusatamise koondvõistkonna liikmetel oli eeskujulik eluviis – peeti kinni sportlikust režiimist, suhtuti tõsiselt õpingutesse ja töösse (Gross, 1960). Seda väidet kinnitavad ka Helle Tallo meenutused sellest, kuidas treener ise oli see, kes rõhutas oma õpilastele kõrghariduse tähtsust (Tallo, 2013). Kuigi Helle ja Agnes ise algselt ülikooli minna ei tahtnud, tegid nad seda Herberti soovil siiski ning olid ise väga rahul, kui nad Tartu Riikliku Ülikooli Arstiteaduskonna kehakultuuri osakonda vastu võeti (Levandi, 2013).

Treener Herbert Abel jälgis alati oma tüdrukute tegemisi – neid pidudel ei käinud, lubatud olid ainult üksikud koolipeod. Treener jälgis ka seda, et poisse silmapiiril poleks – Herbert pani kõik paika (Tallo, 2013). Urve Bergman (2013) meenutas, kuidas Tartu suusataja Hain Kinks oli pikemat aega Hellet ja Agnest tahtnud kinno kutsuda, kuid treener Abel hoidis neidudel silma pingsalt peal ning nii ei pääsenud nad kusagile. Talvine eksamisessioon nõudis võistlushooaja alguses suurt pingutust ja treeningkoormuste vähendamist (Kivistik, 1960). Pärast pikki võistlusreise langes koondvõistkonna liikmete õpingute tõttu murdmaasuusatajate treeningkoormus. Enne võistlusi läbiti kuus 400–600 km, siis langes kilometraaž 150–200

kilomeetrini (Gross, 1960).

Herbert Abel oli treener, kes kohustas oma õpilastel omandada kõrgharidus. Pikkadel võistlusreisidel ja treeninglaagrites pidid õpilased oma vaba aja sisustama õppimisega (Tallo, 2013). Õpikud pidid alati üliõpilastel kaasas olema (Luik, 2004). Herberti juhendavateks olid mitmete Tartu Riikliku Ülikooli teaduskondade tudengid – kehakultuurlased, ajaloolased, matemaatikud jne, kes abistasid üksteist probleemi valmistaval õppeainel (Tallo, 2013). Tartu Riiklikul Ülikoolil olid siiski loodud soodsad tingimused tippsportlastele, kellele lubati eksamite ennetähtaegset sooritamist vana-aasta lõpus (Kivistik, 1960).

Vastupidiselt Abelite treeningrühma õpilastele, kellel oli kohustuslik omandada kõrgharidus, ei pidanud seda tegema viljandlanna, Urve Bergman. Ta astus küll Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonna kehakultuuri teaduskonda, kuid õppima ta sinna ei asunud. Aasta hiljem asus Urve õppima Tallinna Pedagoogilise Instituudi kaugõppesse ning alustas tööd suusainstruktorina, mis võimaldas tal ka ise treenida (Bergman, 2013).

NSV Liit kohustas kõigil, kes soovisid omandada kõrgharidust, liituda Komsomoliga ehk Üleliidulise Leninliku Kommunistliku Noorsooühinguga (Bergman, 2013). Helle asutus küll kommunistlikuks nooreks, kuid Komsomoli pilet jäi välja võtmata ning edasises elus temalt seda nõutud pole (Tallo, 2013). Bergman (2013) meenutas, et astus samuti Komsomoli ning pidi osalema kohustuslikel Parteriloengutel spordikoolis, et saada vajalik allkiri välisreisideks.

3.5 Probleemid Eesti suusaspordis 1960. aastate alguses

Järgnevalt keskendutakse probleemidele, mis esinesid Eesti NSV murdmaasuusatamises. Suurimaks puuduseks oli olematu mäesuusaoskus ning ainult ühe sõiduviisi valdamine, kuna tegemist polnud enam lauskmaaga, mis võimaldas ühe stiiliga terve distantsi läbida. Puudusi esines suusaradade osas. Kuna kasutusel oli vaid üks suusarada, tuli tugevamatele teed anda ning rajale naasmine oli komplitseeritud. Kurdeti ka halva varustuse üle, puudus piisaval hulgal kvaliteetset määret, suuski ei jagunud kõigile, sest suusatajaid oli palju ning head varustust jagus vaid parimatele.

1960. aastate alguses ilmnes Eesti NSV murdmaasuusatamises ka rida puudusi. Kõigepealt ei oldud rahul suusatajate mäesuusaoskusega. Murdmaadistantsidel kasutasid üksikud võistlejad mitmesuguseid sõiduviise. Enamik rahuldus vahelduvtõukelise sõiduviisiga ega arvestanud

reljeefi muutustega. Tunda andis see tõusudel, tuues kaasa kiiruse languse. Olukorda andnuks parandada kombineeritud sõiduviiside kasutamisega (Gross, 1960).

Esines juhtumeid, kus suusavõistlustel võistlejad nurisesid halva raja üle, mille tõttu ebaõnnestus terve võistlus. Eksiti rajalt, katkestati suuskade murdumise tõttu või ei suudetud läbida mõnd rajalõiku. Tõusudel ja langustel polnud lubatud suuski jalast võtta ja nendeta edasi liikuda, seda peeti määruste rikkumiseks, mis viis võistlustelt kõrvaldamiseni. Probleem esines kõige sagedamini naiste seas, kes polnud võimelised suuskadega mööda järsku jäist nõlva üles minema (Tõnsuaadu, 1960).

Samuti oli võistlustel enamasti kasutuses ainult üks suusarada. 1960. aasta NSV Liidu meistrivõistlustel võistles Helle Tallo kõige tugevamas grupis. Ta oli eelnevalt samal aastal Kiievis kaheksa liiduvabariigi meistrivõistlustel parimast küljest näidanud, kus kaotas tulevasele Liidu meistrile, Lušnikovale, kõigest ühe sekundiga. Sõidu vältel, kui mõni kiirem võistleja Hellele järele jõudis, tuli astuda raja andmiseks kõrvale hange. Kuna tegemist oli tugevamate grupiga, olid võistlejad küllaltki võrdsed ning Hellel ei olnud võimalust enne rajale naasta, kui kogu grupp oli endast mööda lastud (Tallo, 2013).

Olukord oli halb ka varustuse alal. Kvaliteetseid murdmaasuuski ja suusamääret ning slaalomi- ja hüppevarustust ei jätkunud kõigile parematele suusatajatele. Tugevamate suusatajate võistlustel katkestas 30 km suusatamise 30–40% meestest, seda peamiselt suuskade murdumise tõttu (Gross, 1960). Herbert Abelil oli määretest olemas välismaised määrded Rex ja Swix ning määrdemehe kohustusi täitis treener ise. Põhimäärdeks oli Temp, mida oskas ka igaüks ise alla panna. Tüdrukud lootsid kõik Herberti oskuste peale ja pidid rahul olema (Luik, 2004). Olenemata suusataja tasemest, määris treener Herbert õpilastele suuski alati võrdselt ning ei eelistanud naisi omavahel ega ka võrdluses meestega (Levandi, 2013). Helle arvas küll, et Herbert eelistas Agnest (Tallo, 2013), kuid Agnes ise usub, et tunnetas oma suuski lihtsalt paremini ja teadis, mida Herbertilt enne võistlust veel alla panna paluda, kas libisemist või pidamist (Levandi, 2013).

Viljandlanna Urve Bergman meenutas samuti, et treener Heino Bergman määris alati kõigile suuski võrdselt ega eelistanud võistkonnasiseselt kedagi. Kui vahel tekkis olukord, et head määret kõigile ei jagunud, pani ta edukamatele suusatajatele paremat määret ja teistele neid motiveerimiseks n-ö halvemat määret. Bergmanil on hästi meeles ühed Eesti meistrivõistlused, kus oli suurepärase ilm suusatamiseks (vt Lisa 5). Urve esindas Dünamot ja abikaasa Kalevit ning treenerina määris Heino kalevlaste suuski. Heinol ei lubatud abikaasa suuski määrada, kuid

Dünamo telgis määriti Bergmani suuskadele alla määret, mis takistas libisemist ning põhjustas lüüa saamist ka oluliselt nõrgematelt konkurentidelt. Pärast seda võistlust tegi Heino Urvele kohustuslikuks ise suuskade määrimine selgeks õppida (Bergman, 2013).

Probleemiks oli ka suusariietus, kuna moekunstnikud, õmblustööstused ja kaubandusorganisatsioonid polnud suutnud lahendada nägusa, lihtsa ja praktilise suusariietuse küsimust, mis sobiks ühtlasi igapäevaseks töö ja –tänavariietuseks. Müügil olevad kiilpüksid olid inetu lõikega, heast materjalist heledad tuulepluusid olid aga suusatamiseks ebapraktilised oma värvli tõttu. Seetõttu oli õigem suusapluus ise valmistada (Abel, 1960). Spordikoolist saadi dressid, mida vastavalt ise kohandati (Tallo, 2013). Urve Bergman (2013) meenutas, et viljandlastele ei antud riideid, kõik tuli ise teha. Ise kooti endale ühtmoodi kampsunid, põlvikud ja sõrmkindad. Hiljem saadi Dünamo treeneri käest suusariietuse lõige, oma raha eest osteti riie ning õmmeldi endale vorm. Eriti laialdaselt oli suusatajate käes levinud lihtsalõikeline, odavast tuulekindlast riidest tehtud avar pluus, mis käis alt pükste sisse. Selline pluus kaitses äkiliste jahtumiste eest (Abel, 1960).

3.6 Põlvkondade vahetus

Aastaid olid naistesuusatamises domineerinud Herbert Abeli õpilased. 1960. aastate keskel hakkasid esile kerkima ka sportlased teistest Eesti linnadest, näiteks Tallinnast ja Viljandist. Vähenes seniste tippude – tartlannade Ritsing, Adamson, Pruun, Abel – domineerimine. Tartlannadele kujunes tähtsamaks pere ja töö. See andis motivatsiooni juurde nooretele, kellel tekkis võimalus medalite eest võistelda.

Kui 1964. aasta hooajal oli raske kindlaks teha hooaja parimat, siis 1965. aastal sellega raskusi ei tekkinud. Naistest oli pea jagu teistest parem Polina Tikk, kes ei loovutanud esikohta ühelgi vabariiklikul võistlusel. Paremini esinesid veel Liivi Abel, kes alustas hooaega tagasihoidlikult, kuid hooaja lõpus oli esimeste seas. Eha Abel ja Ene Märtn püsisid paremate seas stabiilselt kogu hooaja. Paljukordne vabariigi meister, Helle Tallo, kes vahetas Tartu Kalevi Otepää Dünamo vastu, võistles harva, kuid küllaltki edukalt (Tidriksaar, 1965).

1964. aastal asus Helle tööle Otepää Gümnaasiumisse kehalise kasvatuse õpetaja ametikohale. Esimesel tööaastal tegeles ta paralleelselt tööga ka võistlemisega ning seetõttu tuli kooli direktoril tihti asendaja leida. 1965. aastal esitas direktor Hellele ultimaatum, kus tuli valida

spordi ja töö vahel. Helle otsustas töö kasuks, sest ta oli selleks ajaks juba abielus Ilder Talloga. Helle treeneril, Herbert Abelil, oli põhimõte, et raha eest sporti ei tehta, seepärast jäid tal vastu võtmata mitmed stipendiumid. Samuti ei makstud võitlustel auhindadeks raha ning kui sportlane ei olnud ka liidukoondises, siis NSV Liit ei soosinud üle 25. aastaseid sportlaseid. Helle Tallo lõpetas sportlaskarjääri 24. aastaseks, võites selle aja jooksul hulgaliselt meistrivõistluste medaleid (vt Lisa 1 ja 2) (Tallo, 2013).

Samasugused Herberti põhimõtted kehtisid ka Agnes Levandi puhul. 1964. aastal asus Agnes tööle suusatreenerina Eesti NSV Vabatahtlikku Spordiühingusse Jõud. 1965. aastal abiellus Agnes Anti Levandiga, kellega sama aasta lõpus sündis ka poeg Allar. Pärast lapse sündi ei jätkunud enam motivatsiooni tippspordiga tegelemiseks (Levandi, 2013). Auhinnad ei olnud kuigi motiveerivad. Kui Eestis olid auhindadeks nahkesemed, supikulbid, nukud, medalid, suhkrukoosid jne, siis Soome meistrid said endale talu ja maatüki (Bergman, 2013).

Seoses tippnaissuusatajate karjääri lõpuga, andis see põhjust uutel noortel rohkem pingutada, kuna tekkis võimalus võidelda esikohtade eest. Urve Bergman on tunnistanud, et juba aastaid oli tema unistuseks tõusta tartlannadega samale tasemele. Esimesena jõudis ta järele Mai Luigele, mis motiveeris teda veelgi enam pingutama. Tema üheks eesmärgiks oli olla alati esikolmikus. „Kui harjutan ja pole Eestis kolme seas, siis pole ma mitte keegi. Teen palju tööd ja näen vaeva. Kui olen neljas, viies või kuues, siis olen ma tavaline.“ Selle nimel harjutas Urve Bergman, kuigi auhinnad olid väga tagasihoidlikud. Kõva treeningu tulemusena jõudis ta tartlannadega samale pulgale. Treenerite Abelite juures Ruusal toimusid regulaarsed kontrolljooksud. Jõudnud tartlannade vahele, hakkas Herbert analüüsima ka tema tegemisi. Urve ja Heino Bergmanil sündis 1965. aastal tütar Eve, kuid erinevalt tartlannadest ei tähendanud see tema sportlaskarjääri lõppu. Lapse kõrvalt anti kolm korda nädalas treeninguid, tehti ise trenni ning kasvatati last. Kuigi sportimine ei toonud raha sisse, motiveerisid tulemused Urvet jätkama kuni 1978. aastani, mil naine oli 37-aastane (Bergman, 2013).

KOKKUVÕTE

Suusatamisega tegeleti juba antiikajal, aga suusatamine kui spordiala sai Euroopas alguse 19. sajandi lõpul, mil hakati korraldama suusavõistluseid. Esimesed võistlused Eestis korraldati 1912. aastal Tartus, seal tegutsenud vene tudengite spordiseltsi Sport poolt. Pärast Eesti iseseisvumist ja uute üleriigiliste spordiühingute ja Kaitseliidu loomist, hakati suusatamise arendamisega tõsisemalt tegelema. Kaitseliidust kujunes üks põhilisemaid spordi propageerijaid ja arendajaid. Kaitseliit soetas endale suurel hulgal spordivarustust ning palkas ka spordiklubidest kvalifitseeritud spordiinstruktoreid.

Eesti suusatamise väljakujunemisel on oluline roll ka soomlastel. Enne Eesti suusatehase loomist saadi suusad just Soomest. Kaitseliit kutsus soomlasi enda korraldatavatele võistlustele osalema. Esimestel aastatel oli tasemevahe märgatav, kuid mida aastaid edasi, seda enam konkurentsivõimelisemaks muutusid ka eestlased. Soomlased analüüsisid eestlaste tehnikat ning andsid nõu, kuidas seda parandada. Kaitseliidu eestvedamisel kutsuti Eestisse ka Soome suusaõpetajaid, eeskätt Armas Palmrosega, kelle kursused 1927. aastal olid üheks põhiliseks nurgakiviks Eesti suusatamise arengule.

Pärast teist maailmasõda hakkas Eestis kiiremini arenema ka naiste suusatamine. Võimu seisukoht oli, et kehaline kasvatus on kommunistliku kasvatuselise lahutamatu koostisosa. Spordis nähti võimalust maailmale demonstreerida majanduslikku, sotsiaalset ja hariduslikku heaolu. Eestimeelsed nägid spordis võimalust kujundada noor põlvkond teovõimeliseks, et säilitada rahvust. 1944. aastal taastati Tartu Kehalise Kasvatuse Instituut. Uutes tingimustes elavnes tegevus enamikes spordiühingutes ja suurenes sportlaste arv.

Kõigi nende aastate töö teenis aga kindlalt üht eesmärki: ehitada üles Eesti suusasport. Järgnevatel aastatel hakati tooma Eestisse esimesi rahvusvaheliste võistluste medaleid. 1958. aastal hakkas Eesti naiste suusatamist domineerinud Helgi Läänemägi kõrvale tõusma ka Tartu Noorsoo Spordikooli Herbert Abeli õpilased Agnes Adamson, Inge Kepp, Helle Ritsing. Aasta hiljem domineerisid tartlannad juba kõikidel distantsidel. 1960. aastatel esines

murdmaasuusatamises olulisi puudusi. Naiste tehnika ei võimaldanud läbida tervet distantsi suuskadel, puudus kvaliteetne varustus ja polnud ka kvalifitseeritud treenereid. Treenereid oli küll vähe, kuid nende osatähtsus tipp sportlaste väljakujunemisel oli väga suur. Üheks tuntumaks Eesti suusatreeneriks 1960. aastatel oli Herbert Abel, kes oli oma põhimõtetega õpilastele suureks eeskujuks. Üheks olulisemaks põhimõtteks oli kohustuslik kõrghariduse omandamine kõigil oma õpilastel. Herbert Abeli treeningrühmas kasvasid üles näiteks suusatajad Helle Tallo ning Agnes Levandi. Tunnustatud treeneriks Viljandimaal oli Heino Bergman, kelle tuntumaks õpilaseks on Urve Bergman. Mainitud kolm naist võitsid oma sportlaskarjääri jooksul hulgaliselt medaleid.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. **Abel, H.** Suusataja varustus. Spordileht 1960; 4: 6.
2. **Adami, S.** History. Women at the Olympic Winter Games. Olympic Review 2002; Vol. 27 (43), 75-9.
3. **Allikas, O.** Valmistume VTK suusatamisnormide täitmiseks. Kehakultuur 1960; 3: 81.
4. **Antons, K.** Olla tippспортlane Eesti NSVs aastatel 1952-64: Elulooline vaateviis. 2011.
5. **Antons, K.** Sportlased külmas sõjas. Rmt: Pärnakivi, A, toim. Legendaarne Hubert Pärnakivi. Tartu: Eesti Spordimuuseum ja Eesti Spordiajaloo Selts; 2007, 113-20.
6. **Bergman, U.** Intervjuu. 16.03.2013.
7. **Clifford, P.S.** Scientific basis of Competitive Cross-Country Skiing. Medicine and Science in Sports and Exercise 1992; 9: 1007-9.
8. **Elhi, A.** Ajakirjaniku märkmikust. Kehakultuur 1960; 6: 181.
9. **Gross, H.** Edu kohustab. Kehakultuur 1960; 9: 265-7.
10. **Jõgi, A.** Suuskadest meie sõjaväes. Sõdur 1924; 50: 12.
11. **Kaibaldt, E.** Kas Tallinn või Tartu? Spordileht 1962; 24: 3.
12. **Kallik, H.** Oleks lund ainult rohkem. Spordileht 1961; 3: 1.
13. **Karikosk, O.** Kas treenerita on võimalik saavutada spordis edu? Spordileht 1960; 21: 6.
14. **Kask, H.** Sissejuhatus. IX taliolümpiamängud Innsbruckis. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus; 1964.
15. **Kirvesniemi, H., Sorjanen, A., Syväri, K.** Suusatamise ajalugu. Hea suusaõpik. Tallinn: Kirjastus Tänapäev; 2006: 11.
16. **Kivistik, A.** Edusamme on teinud murdmaasuusatajad. Kehakultuur 1960; 6: 179-80.
17. **Lell, D.** Finnish Influence on the Development on Skiing in Estonia 1920-30s. The 2nd FIS Ski Historical Conference; 2001. Feb 16.-18; Helsinki, Lahti, Finland. Lahti: Fédération internationale de ski; 2001, 64-8.
18. **Lell, D.** Sporditegevuse algus Eesti Kaitseliidus. Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi Toimetised 2. Tartu: Eesti Spordimuuseum ja Eesti Spordiajaloo Selts 1998; 14-26.
19. **Levandi, A.** Intervjuu. 10.03.2013.
20. **Lossmann, J.** Eesti suusaspordile uus suund antud. Eesti Spordileht 1927; 10: 4.
21. **Luik, M.** Erna ja Herbert Abel. Rmt: Luik, M, Voolaid, K, toim. Erna ja Herbert Abel – Suusatamine kogu elu. Tartu: Eesti Spordimuuseum; 2004, 13-22.
22. **Luks, J.** Soome parema suusaspordi tundja h-ra Palmros'i 1927.a. suusakursusel Tallinnas

- peetud loengu kokkuvõte. Suusaspord. Sõdur 1928; 1: 24-30.
23. **Lääne, T.** Suusaspordi kujunemine ja areng Eestis. Suusatamine – Eesti rahvusport. Tallinn: AS Ajakirjade Kirjastus; 2007: 46-50, 108-9.
 24. **Mandre, J.** Eesti sport läbi aegade. Tartu: Inriko Press; 1996, 9-17.
 25. **Männiste, A.** Suusaspord. Järva, R., Maidlo, J., Teemägi, E. Eesti spordi aastaraamat 1940-1949. Tartu: AS Atlex; 2006: 271.
 26. **Paal, E.** Suusatamise lühiajalugu. Pool sajandit Tartu maratoni 1960-2010. Tartu: MTÜ Klubi Tartu Maraton; 2010: 6.
 27. **Parre, F.** Head Libisemist. Tallinn: Eesti Raamat; 1968, 20-65.
 28. **Parre, F.** Suusahüpete arengust Eestis. Kehakultuur 1968; 1: 16-7.
 29. **Raudsepp, V, Peepre, A.** Hiiglaedu lühikese ajaga. Suusatamine. Tartu: Kirjastus OÜ „Loodus“; 1939, 7-9.
 30. **Saarinen, V.** Spordikoolide paremad Otepääl. Kehakultuur 1958; 3: 74.
 31. **Simson, M, Teemägi, E.** See oli juba suusatalv. Kehakultuur 1962; 9: 263.
 32. **Simson, M, Teemägi, E.** Suvise ettevalmistuse efektiivsusest. Kehakultuur 1962; 1: 14-5.
 33. **Tallo, H.** Intervjuu. 10.03.2013.
 34. **Taluste, I.** Esimene aasta. Spordileht 1960; 3: 1.
 35. **Tammer, H.** Suusapäevad Rakveres. Sõdur 1929; 8: 3-5.
 36. **Teemägi, E.** Innustavad medalid. Kehakultuur 1962; 7: 197.
 37. **Tidriksaar, H.** Tagasisivaade suusahooajale. Kehakultuur 1965; 11: 328.
 38. **Toom, L, Olev, T.** Tartu-Kääriku suusamaraton. Spordileht 1960; 6: 6.
 39. Tundmatu autor**. Sport kaitseliidus. Eesti Spordileht 1926; 16: 7.
 40. Tundmatu autor*. Mida toob 1926? Väljavaated algaval spordiaastal. Eesti Spordileht 1926; 1: 1.
 41. Tundmatu autor. Kaitseliidu 1927. a. tegevuse aruanne. Kaitse Kodu 1928. [<http://digar.nlib.ee/digar/show/?id=18398>] 01.04.2013.
 42. Tundmatu autor. Saepururajal. Spordileht 1960; 106: 5.
 43. **Tõnsuaadu, O.** Murdmaasuusatamise radade ettevalmistamisest. Kehakultuur 1960; 1: 22.
 44. **Vesterstein, K.** Mõningaid järelmärkmeid meistrivõistlustele. Kehakultuur 1959; 8: 228-9.
 45. **Vesterstein, K.** Rulluiskude kasutamisest suusataja ettevalmistavas treeningud. Kehakultuur 1958; 15: 476.
 46. **Viru, A.-M.** Sport, teadus ja vaimsus 1945-1991. Rmt: Vaiksaar, A, toim. Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi Toimetised 3. Tartu: Eesti Spordimuuseum ja Eesti Spordiajaloo Selts 1999; 73-6.

LISA 1. Intervjueeritavate saavutatud kohad Eesti NSV ja NSV Liidu meistrivõistlustel (MV) aastatel 1958 – 1968

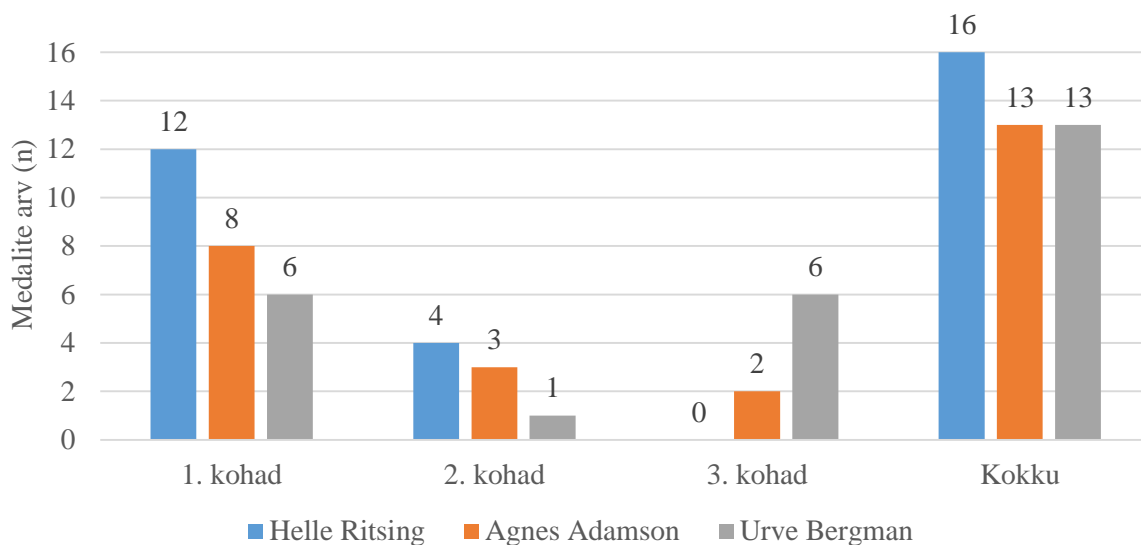
Aasta	Võistlus	Distants	Helle Tallo	Agnes Levandi	Urve Bergman
1958	ENSV MV	5km	4	1	
		10km	5	3	
		4x5km	1	1	
	NSVL MV	5km	45	32	
		10km	50	42	
		4x5km	8	8	
1959	ENSV MV	5km	2	1	
		10km	4	2	
		4x5km	1	1	
	NSVL MV	5km	81	80	
		10km	58	40	
		4x5km			
1960	ENSV MV	5km	1	3	
		10km	1	5	
		4x5km	1	1	3
	NSVL MV	5km	83	96	
		10km	97	95	
		4x5km	14	14	
1961	ENSV MV	5km	1		
		10km	2		
		4x5km	1	1	
	NSVL MV	5km			
		10km			
		4x5km			
1962	ENSV MV	5km	2		
		10km	1		
		4x5km	1		
	NSVL MV	5km			
		10km			
		4x5km			
1963	ENSV MV	5km	6	2	1
		10km	1	2	3
		4x5km	1	1	3
	NSVL MV	5km			
		10km			
		4x5km			

LISA 1 järg

Aasta	Võistlus	Distant	Helle Tallo	Agnes Levandi	Urve Bergman
1964	ENSV MV	5km	2	5	1
		10km	4	3	1
		4x5km	1	1	3
	NSVL MV	5km			
		10km			
		4x5km			
1965	ENSV MV	5km			
		10km			
		4x5km			
	NSVL MV	5km			
		10km			
		4x5km			
1966	ENSV MV	5km			3
		10km			5
		4x5km			1
	NSVL MV	5km			72
		10km			54
		4x5km			9
1967	ENSV MV	5km			3
		10km			6
		4x5km			1
	NSV MV	5km			
		10km			
		4x5km			
1968	ENSV MV	5km			2
		10km			6
		4x5km			1
	NSVL MV	5km			39
		10km			30
		4x5km			7

Allikas: Autori koostatud, tuginedes Spordi Aastaraamatutele 1958-1968

LISA 2. Intervjueeritavate ENSV MV medalite koondtabel aastatel 1958-1968

Joonis 2. Helle Ritsingu, Agnes Adamsoni ja Urve Bergmani ENSV meistrivõistlustel võidetud medalite võrdlustabel aastatel 1958-1968 (Allikas: Autori koostatud, tuginedes Spordi Aastaraamatutele 1958-1968)

Lisa 3. Grupp suusatajaid Kiievis 1961. aastal.

Joonis 3. Grupp suusatajaid Kiievis 1961. aastal. Vasakult 1. Erna Abel, 2. Helle Tallo, 3. Maie Reinstein, 4. Agnes Adamson, 5. Mai Pruun (Eesti Spordimuseumi kogust)

LISA 4. Grupp rullsuusatajaid 1960. aastal.

Joonis 4. Grupp rullsuusatajaid 1960. aastal. Vasakult 1. Erna Abel, 2. Helle Tallo, 3. Agnes Adamson (Autori erakogust)

LISA 5. Urve Bergman

Joonis 5. Urve Bergman (Eesti Spordimuseumi kogust)

SUMMARY

DEVELOPMENT OF SKIING IN ESTONIA AND ESTONIAN TOP FEMALE SKIERS IN YEARS 1958-1968

Kerli Leiman

The subject of this bachelor thesis is Development of skiing in Estonian and Estonian top female skiers in years 1958-1968. The topic is chosen because of the lack of a holistic approach of 1958-1968 years skiing in today's society and lack of awareness of female skiers of these years. In Estonian history of cross-country skiing, the main focus has been on men's skiing. Therefore, women (except Kristina Šmigun-Vähi) have been left behind. This work describes a generation of female skiers, who had an important role in the development of Estonian cross-country skiing tradition.

The thesis is divided into three major chapters. The first introductory chapter provides an overview of development of skiing in the world. It describes the first evidence of skiing in antiquity and provides an overview of the evolution of skiing sport in the world and in Estonia. The second chapter describes the impact of Soviet Union on sport. It characterizes sport in this era and describes the most important decisions of the Communist Party of the Soviet Union that influenced the 1960s skiing in the Republics of the Soviet Union. The third chapter focuses on top female athletes - Helle Tallo, Agnes Levandi and Urve Bergman – who were active from 1958 to 1968. It is about their memories, workouts and competitions and also about the beginning of their career and the role of their coaches.

In 1958, Tartu Youth Sports School Herbert Abel's students Agnes Adamson, Inge Kepp, Helle Ritsing started to rise among the top skiers in Estonia. A year later, these young women from Tartu dominated on all distances. In 1960s there were significant weaknesses in cross-country skiing: women's technique did not allow to pass the entire distance on skis, there was a shortage in good quality equipment and a lack of qualified coaches. There were a few coaches, but their influence on the development of top athletes was very high. One of Estonia's best-known ski coach in the 1960s was Herbert Abel, who with his principles was a great role model for the students. One of his main compulsory principles was that all of his students had to acquire higher education. From Herbert Abel's training group grew up skiers like Agnes Levandi and Helle Tallo. Another recognized coach was Heino Bergman from the county of Viljandi, whose best-known student was Urve Bergman. These three women won numerous medals during their sports career.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Kerli Leiman

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 15.01.1991)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Suusatamise kujunemine Eestis ja naisuusatajate tipud aastatel 1958-1968

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Kaarel Antons

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.1.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2013